

Aneta Baranowska

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Starzenie się społeczeństwa europejskiego jako wyzwanie XXI wieku. *Casus* Polski

STRESZCZENIE Głównym celem artykułu jest określenie wyzwań i szans, jakie niesie ze sobą proces starzenia się społeczeństwa. Wiek XX oraz początek obecnego stulecia to okres bardzo istotnych zmian ludnościowych w Europie i na świecie, których dynamika i kierunek budzą wiele obaw. Europa od kilkadziesiątu lat ulega demograficznemu starzeniu. W perspektywie proces ten jeszcze się nasili, co doprowadzi do zasadniczej zmiany proporcji między ludźmi młodymi i starymi. Polska należy do krajów, w których zmiana ta będzie szczególnie drastyczna. Artykuł stanowi próbę odpowiedzi na pytanie, jak na tle Europy starzeje się populacja Polski i gdzie można poszukiwać społecznych implikacji tego procesu. Przeprowadzone w tekście analizy pokazują, że starzenie się społeczeństwa jest procesem wielowymiarowym, który wyznacza nowe konteksty w wielu ważnych dziedzinach.

SŁOWA KLUCZOWE

POLSKA, STARZENIE SIĘ
POPULACJI,
ZMIANY DEMOGRAFICZNE,
SPOŁECZNE SKUTKI
STARZENIA SIĘ POPULACJI

Wprowadzenie

Starzenie się ludności nie jest zjawiskiem nowym, ale dopiero w XX wieku stało się powszechne. Proces ten, niezależnie od sposobu jego opisywania czy pomiaru, wyraża się wzrostem odsetka ludzi starych w społeczeństwie, stąd też część przedstawicieli nauk społecznych wspomina o „siewiejącej” populacji (Giddens, 2005, s. 185) czy „siewiejących pokoleniach” (Stuart-Hamilton, 2006, s. 14). Dane demograficzne dla Europy są niepokojące. Prognozy Eurostatu (2016) pokazują, iż w najbliższych dekadach XXI wieku społeczeństwa europejskie będą się starzeć w szybkim tempie. Przewiduje się, że do roku 2080 liczba ludności 28 krajów unijnych mająca 65 lat i więcej wzrośnie i stanowić będzie blisko 30% całej populacji Unii Europejskiej (dalej UE), a odsetek ludności najstarszej (80+) osiągnie wówczas poziom 12,3%. Podobne tendencje demograficzne zauważamy w Polsce, gdzie proces starzenia się ludności w świetle wszystkich dostępnych prognoz demograficznych jest jednym z najszybciej i najgłębiej postępujących w UE. Jeśli nic nie ulegnie zmianie, to w ciągu najbliższych czterdziestu lat nasze społeczeństwo zmieni się z najmłodszego w Europie w najstarsze (wPolityce.pl, 2014). Stanisław M. Szukalski (2011, s. 409) sygnalizuje, że grozi nam regres demograficzny, który będzie podstawową determinantą rozwoju społeczno-ekonomicznego naszego kraju.

W związku z powyższymi uwagami nasuwają się liczne pytania. Czy nie popadamy w „paniki demograficzne” i „determinizm demograficzny”? Czy prognozy ludnościowe mogą przekreślić wszystkie pozytywne warianty rozwoju społeczno-gospodarczego Polski? Czy wręcz odwrotnie, demograficzne starzenie się populacji może być czynnikiem wyzwalającym kreatywność biznesu i innowacyjne podejście w zakresie dostarczania dóbr i usług? W jakim stopniu jesteśmy przygotowani do procesu zaawansowanego starzenia się populacji? W jaki sposób stawić czoła wyzwaniom i wykorzystać możliwości, jakie on ze sobą niesie? Gdzie możemy się spodziewać konsekwencji starzenia się dzisiejszych społeczeństw? W niniejszym tekście społecznych następstw starzenia się ludności będziemy poszukiwać poza jednostką, analizując procesy i zjawiska dotyczące całego społeczeństwa lub jego znacznej części oraz tworzonych przez nie instytucji na poziomie makrosocjalnym.

Obecne i przyszłe wyzwania demograficzne Europy¹

O ludności żadnego innego kontynentu nie można z równą siłą powiedzieć, że jest stara. Według danych Eurostatu w 2014 roku w 28 krajach UE żyło 506,8 mln ludzi, z czego niemal 94 mln było w wieku 65 lat i więcej, a ponad połowa mieszkańców kontynentu przekroczyła 40. rok życia. Osoby starsze stanowiły ponad jedną piątą ludności we Włoszech, Niemczech i Grecji (Eurostat, 2015). Marek Okólski (2012, s. 233) zwraca uwagę, iż zróżnicowanie zjawiska starości demograficznej między krajami Europy jest tak niewielkie, że niemal każda z europejskich populacji jest starsza od populacji każdego z pozostałych kontynentów². Tak postrzegane wewnętrzne podobieństwo ludności europejskiej stanowi jej uderzającą cechę.

1 Istnieje problem z ustaleniem podstawowych faktów demograficznych dotyczących współczesnej Europy jako całości, a także jej głównych części. Różne instytucje statystyczne podają różne dane dotyczące tych samych zjawisk ze względu na to, że samo pojęcie Europy jest przez nie odmiennie definiowane, np. biuro statystyczne ONZ postrzega Europę jako obszar geograficzny, podczas gdy Komisja Europejska (również Eurostat) przychyliła się do kryterium politycznego.

2 Wyjątki od tej zasady obejmują 6–8 państw.

Starzenie się Europy znamionuje nie tylko jego wysoki poziom, lecz także silna dynamika tego procesu, zwłaszcza na tle innych części świata. Obecnie rozwój ludnościowy UE, podobnie jak całej Europy, jest zdecydowanie najwolniejszy zarówno w historii nowożytnej, jak i w porównaniu z innymi kontynentami. Skutkuje to obniżeniem jej pozycji na demograficznej mapie świata. O ile w 1960 roku ludność Europy stanowiła 20% ludności świata, to w 2015 roku jej udział ograniczył się do 10% (UN, 2015). Ludność UE w 2015 roku wynosiła 506 mln, czyli 68,8% ludności Europy, ale tylko 6,9% ludności świata (Stańczak, Szałtys, Witkowski, 2016, s. 31). Perspektywy rozwoju demograficznego Starego Kontynentu są jeszcze bardziej pesymistyczne (patrz tabela 1).

Tabela 1

Rozwój ludności świata w latach 2015–2100 (mln)

Rok	Region													
	Afryka		Ameryka Pd. i Śr.		Ameryka Pn.		Australia i Oceania		Azja		Europa		Świat	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
2015	1186	16	634	9	358	5	39	1	4393	60	738	10	7349	100
2020	1340	17	667	9	371	5	42	1	4598	59	740	10	7758	100
2030	1679	20	721	8	396	5	47	1	4923	58	734	9	8501	100
2040	2063	23	760	8	416	5	52	1	5144	56	721	8	9157	100
2050	2478	25	784	8	433	4	57	1	5267	54	707	7	9725	100
2060	2903	28	793	8	449	4	61	1	5290	52	689	7	10 184	100
2070	3322	31	788	7	465	4	64	1	5238	50	671	6	10 548	100
2080	3719	34	771	7	479	4	67	1	5141	47	659	6	10 837	100
2090	4078	37	748	7	490	4	69	1	5017	45	652	6	11 055	100
2100	4387	39	721	6	500	4	71	1	4889	44	646	6	11 213	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie UN, 2015.

Zgodnie z prognozą opracowaną przez ONZ liczba ludności świata do roku 2100 zwiększy się o ponad jedną trzecią (około 3,8 mld), do poziomu 11,213 mld (prawdopodobnie w 2056 roku osiągnie 10 mld). Z prognozy wynika, że w kolejnych dekadach tempo rozwoju ludności świata będzie coraz wolniejsze (z 11,9% w latach 2010–2020 do 6,2% w latach 40. XXI wieku). To spowolnienie będzie prawie niezauważalne w przypadku Afryki, która zaludnia się najsilniej i w 2050 roku osiągnie pułap prawie 2,5 mld (przyrost liczby ludności o 1,3 mld, czyli ponaddwukrotny). Z kolei najbardziej zmniejszy się liczba ludności w Europie i w UE – w 2050 roku odpowiednio do poziomu 707 i 500 mln, czyli o 4,2 i 1,2%. Ludność Europy będzie wówczas stanowiła około 7,0%, a UE – około 5,0% ludności świata (UN, 2015).

Europa jest najstarszym demograficznie kontynentem. Jedną z miar określających zaawansowanie procesu demograficznego starzenia się populacji jest udział ludności w wieku 65 lat i więcej. Zmiany strukturalne w demografii ludności Europy (a w tym UE) w dużym stopniu wynikają z niskiego wskaźnika urodzeń (na jedną kobietę w wieku 15–49 lat w UE przypada 1,58 dziecka) i wzrastającej długości życia. Mieszkancki UE mające 65 lat mogą liczyć średnio na kolejne 21,1 lat życia, natomiast mężczyźni – 17,7 lat (Eurostat, 2015, s. 136). Główne zagrożenia wynikające z tego procesu to skala starzenia się społeczeństw europejskich, zmiany w wielkości zasobów pracy oraz idące w ślad za tym skutki społeczno-ekonomiczne. Obserwujemy również proces tzw. podwójnego starzenia się ludności

Europy, kiedy razem ze wzrostem odsetka osób starszych następuje jednocześnie zmiana struktury tej subpopulacji polegająca na jeszcze szybszym wzroście liczby osób bardzo starych, tj. 80+ (szerzej: Szukalski, 2013, s. 33–54; Szukalski 2014, s. 59). W 28 krajach UE prognozuje się przyrost tej grupy wiekowej z 5,3% w 2015 roku do 10,9% w roku 2050. Następnie jej wzrost lekko wyhamuje, by w 2080 roku osiągnąć wskaźnik 12,3% (Eurostat, 2016).

Dynamikę procesu starzenia się populacji Europy bardzo dobrze obrazuje prognoza ONZ zamieszczona w tabeli 2. Wynika z niej jednoznacznie, iż przyrost osób w kategoriach wiekowych 65 lat i więcej, a także 80 lat i więcej będzie miał w Europie tendencję wzrostową i będzie wyższy niż w innych częściach świata.

Tabela 2

Zmiany odsetka ludności w wieku 65+ i 80+ w latach 1950–2050 (%)

Region	Populacja w wieku 65 lat i więcej				Populacja w wieku 80 lat i więcej			
	1950	2000	2025	2050	1950	2000	2025	2050
Afryka	3,2	3,4	3,9	5,9	0,3	0,4	0,5	0,9
Ameryka Południowa i Środkowa	3,6	5,6	10,3	19,5	0,4	1	2,2	5,7
Ameryka Północna	8,2	12,3	19,1	22,7	1,1	3,2	4,5	8,6
Australia i Oceania	7,4	9,8	14,2	18,2	1	2,2	3,5	6,4
Azja	4,1	5,7	10,1	18,2	0,4	0,8	1,8	4,9
Europa	8,2	14,7	21,1	27,6	1	2,9	5,5	10,1
Świat	5,1	6,8	10,4	16	0,6	1,2	2,0	4,5

Źródło: zestawienie własne na podstawie UN, 2015.

Na zakończenie tej części rozważań należy zauważyć, że choć proces demograficznego starzenia się dotknie wszystkie europejskie społeczeństwa, to jego tempo będzie uzależnione od poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego charakterystycznego dla poszczególnych państw. Warto również podkreślić, iż starzenie się populacji ma charakter długotrwały i stawia przed europejskimi społeczeństwami wiele problemów, z jakimi dotychczas się one nie zetknęły.

Proces starzenia się w Polsce na tle europejskim

Stosunki ludnościowe – liczebność i dynamika populacji oraz jej podstawowe cechy strukturalne – stanowią jedno z najistotniejszych wyzwań dla Polski w XXI wieku. Prognozy demograficzne dla naszego państwa, o czym była mowa wyżej, w perspektywie 2050 roku są niekorzystne. Należymy do niewielkiej grupy krajów wspólnoty europejskiej, w których ostatnio wystąpiły łącznie trzy zjawiska mające zasadniczy wpływ na dynamikę demograficzną: spadek płodności, nasilenie emigracji i brak imigracji (Okólski, 2010, s. 69). W procesach tych szczególnie istotne wydaje się to, że w Polsce są one długotrwałe, a ich zbieżność w czasie trwa co najmniej 25 lat.

Rozważając perspektywy starzenia się populacji Polski, można odpowiedzialnie spojrzeć w bardziej odległą przyszłość niż najbliższe ćwierćwiecze. W tym celu sięgnięto do wyników najnowszej prognozy Głównego Urzędu Statystycznego (dalej GUS) na lata 2015–2050, który przedstawił wyniki prognozy ludności rezydującej dla Polski w perspektywie 35 lat. Jako punkt wyjścia przyjęto stan ludności rezydującej w dniu 31 grudnia 2014 roku. Wyniki uwzględniają zarejestrowane migracje długookresowe, zarówno te

definitywne (na pobyt stały), jak i czasowe (na okres co najmniej 12 miesięcy). Do najważniejszych wyznaczników starzenia się populacji zalicza się następujące zjawiska.

Po pierwsze, prognozowany jest spadek liczby ludności Polski. W 2050 roku wyniesie ona 34 mln 856 tys. osób. W porównaniu do stanu w roku bazowym 2014 oznacza to zmniejszenie liczby ludności o 3,15 mln, to jest 8,3% (GUS, 2015a). Największe spadki prognozowane są już za piętnaście lat. Jest to skutek malejącego współczynnika przyrostu naturalnego i niskiej dzietności kobiet. Podtrzymanie liczebności populacji wymaga, by wskaźnik dzietności kobiet wynosił 2,1, podczas gdy w 2014 roku osiągnął on poziom 1,29 (GUS, 2015b).

Po drugie, zmieni się struktura demograficzna wyrażająca się wzrostem liczby osób powyżej 65. roku życia w ogólnej liczbie ludności Polski, z 18,9% w 2014 roku do 31,5% w 2050 roku, czyli wzrost o 5,1 mln (GUS, 2015a, s. 4).

Po trzecie, nasili się zjawisko podwójnego starzenia się (*double ageing*). Liczba osób w wieku 80 lat i więcej z około 1,5 mln w 2014 roku w 2050 roku wzrośnie ponad dwukrotnie, do poziomu ponad 3,5 mln, i będzie stanowiła 60% ludności w podeszłym wieku (GUS, 2015a).

Po czwarte, nastąpi ubytek zasobów pracy poprzez zmianę w relacjach pomiędzy poszczególnymi grupami wiekowymi. Przewidywany jest spadek liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym (z 18 do 11,5%) i produkcyjnym (z 63 do 57%). Wzrośnie z kolei liczba osób w wieku poprodukcyjnym. Udział osób starszych (w wieku poprodukcyjnym) w całej populacji będzie ponad dwukrotnie większy niż osób najmłodszych, w wieku przedprodukcyjnym (GUS, 2015a, s. 6–7).

Po piąte, relacje liczebne między opisanymi populacjami przełożą się na wzrost współczynnika obciążenia demograficznego osobami w wieku poprodukcyjnym. W 2050 roku na 100 mieszkańców Polski w wieku produkcyjnym będzie przypadało ponad 59 osób w wieku 65 lat i więcej – w 2014 roku było ich 29 (GUS, 2015a, s. 7).

Po szóste, warto zwrócić jeszcze uwagę na kilka cech, jak proces zróżnicowania starzenia się społeczeństwa polskiego na poziomie regionalnym, oczekiwany wzrost liczby osób 65+ będących w stanie niepełnosprawności czy silną feminizację i singularyzację ludności w podeszłym wieku. Wśród populacji 60 lat i więcej kobiety stanowią większość (59%) – na 100 mężczyzn przypada ich 143 (dla całej ludności Polski wskaźnik feminizacji wynosi 107). Rosnący wraz z wiekiem udział kobiet w populacji jest konsekwencją nadumieralności mężczyzn i zróżnicowania parametrów trwania życia – kobiety osiągające wiek 60 lat mają przed sobą ponad 5 lat więcej życia niż mężczyźni. Przewaga liczebna kobiet wzrasta wraz z przechodzeniem do kolejnych grup podeszłego wieku, np. w grupie wieku 60–64 lata kobiety stanowią 54% zbiorowości i współczynnik feminizacji wynosi 125, a wśród osób co najmniej 80-letnich już 70% to kobiety i na 100 mężczyzn przypada ich 228 (GUS, 2016). Kolejną konsekwencją demograficznego starzenia się społeczeństwa polskiego jest singularyzacja i coraz częstsze samotne zamieszkiwanie osób starszych. Według prognoz GUS w 2030 roku 53% gospodarstw jednoosobowych będzie prowadzonych przez osoby w wieku co najmniej 65 lat, w tym 17,3% przez osoby w wieku 80 lat i więcej (GUS, 2016).

Skutki przedstawionych procesów demograficznych są wielorakie. Starzenie się populacji wiąże się z wieloma procesami społecznymi: zmianami finansowania wydatków publicznych (zabezpieczanie emerytalno-rentowe), zmianami wzorów konsumpcji i inwestycji, produktywnością pracy ludzi, innowacyjnością, preferencjami politycznymi, niedoborem zasobów siły roboczej, zmianami w obszarze nauki i edukacji.

Skutki regresu demograficznego i starzenia się społeczeństwa Polski – wymiar makro

Początek XXI wieku to czas, w którym tłem stają się aspekty rozwoju o charakterze gospodarczym, politycznym oraz społecznym, a zasadnicza rola przypisana jest demografii. Wzajemne zależności, jakie mają miejsce pomiędzy procesami demograficznymi a rozwojem o charakterze społeczno-gospodarczym, są złożone, zaś siła i obszar ich oddziaływania nie mają charakteru stałego, lecz podlegają ciągłym zmianom. Zachodzące przeobrażenia demograficzne wywierają wpływ na różne dziedziny życia społecznego.

Używając języka politologów, zjawisko wzrostu liczby osób starych określić można obrazowo jako „siwienie elektoratu”. Jest to siwienie podwójne, oznacza bowiem zarówno wzrost udziału ludzi starych wśród potencjalnych wyborców (osób uprawnionych do głosowania), jak i wzrost udziału tych grup wiekowych wśród faktycznych uczestników wyborów. Bezpośrednio jest to powodowane faktem, że obywatele w starszym wieku są bardziej zdyscyplinowanymi wyborcami. Ich głosy – na co wskazują analizy – zaczynają przesądzać o wynikach wyborów³. W 2016 roku osoby w wieku emerytalnym stanowiły 22,5% uprawnionych do głosowania, w roku 2030 będzie to 27,5%, a w 2040 roku stanowiąc będą jedną trzecią elektoratu (Gadomski, 2016). W związku z powyższym ta grupa obywateli staje się coraz ważniejszym adresem programów partii politycznych. Żadna partia czy koalicja rządząca (również żadna partia i koalicja opozycyjna pragnąca zdobyć władzę) nie mogą lekceważyć potrzeb osób starszych. W opinii specjalistów będą oni mieli coraz większy wpływ na wyniki wyborów zarówno na szczeblu lokalnym, krajowym, jak i europejskim (Cichoracki, 2012, s. 42).

Spadek zasobów pracy wynikający ze starzenia się społeczeństwa, a także przechodzenia na wcześniejsze emerytury oznacza konieczność podjęcia działań redukujących negatywne skutki tego procesu. Dane liczbowe są niepokojące. Odnotowujemy ujemne saldo wchodzących i wychodzących z rynku pracy oraz bardzo niską aktywność zawodową wśród starszych wiekiem. Według ostatniego Narodowego Spisu Powszechnego wskaźnik zatrudnienia osób w wieku 65 lat i więcej w 2011 roku wynosił jedynie 3,5% (GUS, 2012, s. 148). Z kolei odsetek zatrudnionych w wieku 55–64 lat znacznie odbiega od określonego w strategii lizbońskiej poziomu 50%. W pięciomilionowej grupie Polaków w tym wieku ponad 3 mln to osoby nieaktywne zawodowo. Jeszcze niższy odsetek pracujących występuje w grupie 50+, gdzie na 12 mln ludzi, którzy mogliby jeszcze pracować, aż 9 mln pozostaje bez zatrudnienia (Krzysztofiak, 2016, s. 54). Są to dane, które plasują Polskę w ogonie krajów UE. Ponadto prognozy GUS przewidują w Polsce dalszy ubytek ludności w wieku produkcyjnym, do 2035 roku szacowany na 3,806 mln (szerzej: Giza, Sikorska, 2012, s. 560). Kluczem do rozwiązania problemów w tym obszarze jest znalezienie sposobów na uzupełnienie braków pracowników. Te sposoby to m.in. imigracja oraz wydłużenie lat aktywności zawodowej i pracy w niepełnym wymiarze czasu, czemu sprzyja fakt, że żyjemy coraz dłużej i na ogół w lepszym zdrowiu. To także automatyzacja i robotyzacja produkcji, nowoczesna telekomunikacja, opracowanie sposobów transferu wiedzy, a czasami po prostu usprawnienie zarządzania (Urbaniak i in., 2015, s. 70).

3 Na przykład w Niemczech od wyborów powszechnych w 1953 r. frekwencja wśród osób starszych jest wyższa niż wśród młodych. Najniższą frekwencję we wszystkich wyborach parlamentarnych (od 1953 do 2013 r.) odnotowuje się w grupie osób 21–25 lat. Według Raportu Destatis z dnia 28.01.2014 r. w wyborach z 2013 r. jedną trzecią wyborców (21 mln na 60 mln głosujących) stanowiły osoby w wieku 60+, zaś osoby poniżej 30. roku życia stanowiły jedynie ok. 15% głosujących (mniej niż 9 mln); co więcej, w kohorcie wiekowej 21–29 lat głosowało jedynie 60% uprawnionych do głosowania, podczas gdy w grupie 60–70 było to prawie 80% (szerzej: Bundeszentrale für politische Bildung, 2013).

Ponadto starzenie się społeczeństwa oznacza zmianę struktury popytu rynkowego. Stanisław M. Szukalski (2011, s. 412) podkreśla, iż dotychczas determinowany był on przez młode pokolenie wchodzące w wiek aktywności zawodowej, a w przyszłości określany będzie przez pokolenie starsze (65+). Determinanty popytu to z jednej strony dochody przyszłych emerytów, z drugiej zaś preferencje konsumpcyjne. Co do pierwszego czynnika należy podkreślić, iż w Polsce przejście na emeryturę wiąże się z obniżeniem statusu socjoekonomicznego, oznacza spadek dochodów i brak oszczędności. Ze statystyk prowadzonych przez ZUS wynika, że w marcu 2016 roku średnia wszystkich wypłacanych świadczeń emerytalnych wynosiła 2049,15 zł (dla populacji mężczyzn 2525,67 zł, dla populacji kobiet zaś 1722,09 zł). Jednak najwięcej świadczeniobiorców (tj. 304,2 tys.) pobierało emeryturę w wysokości 1568,52 zł, natomiast aż 25% poniżej 1403,13 zł (ZUS, 2016, s. 17). Zmiana preferencji konsumpcyjnych oznaczać będzie zmianę popytu rynkowego w jego wszystkich segmentach: od żywności poprzez wyposażenie i utrzymanie mieszkania, zagospodarowanie czasu wolnego aż po usługi zdrowotne, pielęgnacyjne i opiekuńcze.

Proces przemian demograficznych stanowi istotny czynnik determinujący możliwość osiągnięcia wzrostu gospodarczego, jak również kreowania zdolności innowacyjnej państwa. To młodość jest naturalnym rezerwuarem innowacyjności i czynnikiem sprzyjającym zmianom. Pogłębiający się niedobór ludzi młodych i starzenie się populacji sprawiają, że rozwój wytraca impet i pojawia się groźba stagnacji. Jednak demograficzne starzenie się populacji może prowadzić też do wyzwolenia kreatywnego biznesu i innowacyjnego podejścia w zakresie dostarczania dóbr i usług. Badacze zwracają uwagę na zjawisko tzw. srebrnej gospodarki (*silver economy*), która jest istotnym trendem rynkowym. Termin ten obejmuje wszelką działalność gospodarczą mającą na celu zaspokojenie potrzeb wyłaniających się z procesu starzenia się ludności (szerzej: Szukalski, 2012). Stanowi ona całokształt aktywności gospodarczej pokrywającej potrzeby ludności w wieku 50 lat i więcej. Ukierunkowana jest na wykorzystanie potencjału osób starszych, wiąże się z wieloma nowymi szansami i możliwościami rozwoju, a zaczyna się wówczas, gdy producenci dostrzegają w seniorach potencjalnych klientów zgłaszających zapotrzebowanie na produkty tzw. sektorów schodzących. Z czasem modyfikują niemodne lub zacofane technologicznie towary, aby zwiększyć ich użyteczność. Wreszcie wdrażają produkty zaprojektowane dla osób starszych, uwzględniając ich specyficzne potrzeby. W ten sposób senior z pasywnego nabywcy staje się aktywnym konsumentem. W efekcie pojawiają się też nowe działy gospodarki – srebrny marketing oraz gerontechnologie (Urbanik i in., 2015, s. 104–105).

Proces starzenia się populacji niesie ze sobą również zagrożenie związane z finansami publicznymi. Obawa o wydolność systemu budżetowego jest uzasadniona nie tylko wzrostem liczby osób starszych pobierających emerytury i renty czy zwiększeniem nakładów na „bierną” politykę społeczną, lecz także rosnącymi wydatkami na opiekę zdrowotną. Koszt tej ostatniej, jeśli chodzi o osoby po 65. roku życia, jest czterokrotnie wyższy niż osób w przedziale wieku 15–54. Gdy mowa o wydatkach dotyczących opieki zdrowotnej, to obserwuje się tutaj zarówno zmianę ilościową, jak i jakościową. Rozwój badań pozwala podnosić poziom opieki medycznej, jest on jednak ściśle związany z koniecznością finansowania nowych drogich metod diagnostycznych. Z uwagi na rozbieżności metodologiczne trudno porównać wyniki różnych badań dotyczących kosztów opieki zdrowotnej nad osobami starszymi. Wszystkie jednak jednoznacznie wskazują, że wydatki na opiekę zdrowotną rosną w związku z rozwojem technologii medycznej oraz starzeniem się populacji (Fal, Witczak, Kuriata-Kościelniak, 2016, s. 14). Analizy Narodowego Funduszu Zdrowia

(dalej NFZ) przewidują istotny wzrost kosztów świadczeń udzielonych pacjentom powyżej 60. roku życia. W 2020 roku koszty te zwiększą się o 2,6 mld zł w stosunku do roku 2014, czyli o blisko 5%. Na rok 2030 prognozuje się dalszy ich wzrost – w stosunku do roku 2014 prawie o 6,4 mld zł, to jest o 12% (NFZ, 2015, s. 9–10). Według raportu NFZ (2015) obszary, w których wydatki będą rosły szczególnie szybko, to m.in. usługi pielęgnacyjno-opiekuńcze, opieka paliatywna i hospicyjna oraz rehabilitacja.

Oczekiwać należy wzrostu popytu na usługi edukacyjne. Opóźnienie momentu przejścia na emeryturę czy podtrzymanie dłuższej aktywności osób starzejących się na rynku pracy w praktyce nie jest możliwe bez stworzenia nowego systemu całożyciowej edukacji (Sztur-Jaworska, Błędowski, Dzięgielewska, 2006, s. 255). Bez możliwości podwyższania lub zmiany kwalifikacji starzejący się pracownicy będą dla pracodawców nieatrakcyjni, a nawet niepotrzebni. Niezbędne więc będą nowe instytucje edukacyjne przeznaczone dla uczniów „po pięćdziesiątce”, nowe programy nauczania i formy kształcenia. Można przypuszczać, iż dynamiczne zmiany środowiska, w którym przychodzi żyć starzejącym się osobom (wszechogarniająca informatyzacja, narodziny sieciowego społeczeństwa), wzmocnią zapotrzebowanie na usługi edukacyjne praktycznie we wszystkich formach organizacyjnych (uniwersytety trzeciego wieku, kursy, e-learning). Bardziej wykształceni emeryci chętniej będą wykorzystywać technologie ICT do realizacji zakupów przez Internet, korzystania z usług e-administracji czy e-learningu.

Zmiany demograficzne w Polsce wymuszają przeorientowanie systemu opieki zdrowotnej, który w większym stopniu będzie musiał się zająć pacjentami o zróżnicowanym poziomie zaawansowania procesów starzenia. W kolejnych latach prognozuje się wzrost odsetka ludzi z chorobami przewlekłymi i niepełnosprawnością. Obecnie co piąta osoba powyżej 50. roku życia jest niepełnosprawna, a powyżej 70. roku życia prawie co druga. Wzrasta również odsetek osób cierpiących na chorobę wieńcową, nowotwory, nadciśnienie tętnicze, cukrzycę, astmę, chorobę Alzheimera, demencję i inne dolegliwości psychiczne (Gałuszka, 2013, s. 90). Starsi pacjenci wymagają holistycznego leczenia, pielęgnacji i opieki długoterminowej. Tymczasem liczba oddziałów geriatrycznych w Polsce w stosunku do potrzeb ludzi starszych jest niewystarczająca. Faktycznie istnieje dostęp do niespełna 600 łóżek na 6 mln osób powyżej 65. roku życia, a powinno ich być 7,6 tys. Nie mamy też lekarzy geriatrów. Według oficjalnych statystyk jest ich 120, a więc jeden specjalista obsługuje 50 tys. pacjentów (Gałuszka, 2013). W obliczu powyższych problemów zmodyfikowanie kierunków polityki zdrowotnej i społecznej kraju jest koniecznością.

Istnieje obawa, iż w związku ze zmianami demograficznymi eskalacji może ulec konflikt pokoleń przy podziale środków publicznych. Z jednej strony będą narastały oczekiwania coraz liczniejszej grupy osób starszych, by państwo i społeczeństwo dostarczały im opieki i wsparcia materialnego; z drugiej zaś świadczeń ze strony państwa będą oczekiwali także ludzie młodzi – pomocy w starcie zawodowym, w wychowaniu dzieci, kształceniu, uzyskaniu mieszkania. Konkurencja o publiczne zasoby między starszym i młodszym pokoleniem może się więc nasilać i przyjąć nowe wymiary (Baranowska, 2013, s. 35–36). Poza tym dostęp do społecznych zasobów stanie się coraz bardziej zróżnicowany dla samych ludzi starych, gdyż uzależniony będzie od tego, „kto co sobie wypracował przez całe życie”. Narastać będą społeczne rozbieżności w zbiorowości seniorów. Możemy zatem spodziewać się konfliktów nie tylko między starszymi i młodszymi generacjami, ale i wewnątrz starszego pokolenia. Coraz wyraźniej będzie się ono dzieliło na tych, którym dobrze prowadzi się na starość (zdolali wcześniej zaoszczędzić, poczynili dobre inwestycje, długo

pracowali i dobrze zarabiali), i tych, którzy mogą liczyć tylko na niewysokie, gwarantowane przez państwo świadczenia, bo wcześniej nie mogli albo nie umieli, lub nie chcieli zadbać o swoją przyszłość.

Słaba kondycja materialna i zdrowotna ludzi starych rzutuje negatywnie na zakres ich aktywności oraz uczestnictwa w życiu społeczno-kulturalnym, dając przesłanki do rozpatrywania starości w kategoriach problemu społecznego, który stanowi wyzwanie dla polityki społecznej państwa. Kwestie związane z trzecią tercją życia są stosunkowo nową i intensywnie rozwijającą się sferą zainteresowań polityki społecznej. Odnosi się ona do działań, które w sposób planowy i celowy będą wpływać na kształtowanie optymalnych warunków egzystencjalnych starszych ludzi. Piotr Błędowski (2002; Błędowski, Szweda-Lewandowska, 2016) politykę społeczną związaną z ostatnią fazą ludzkiej egzystencji ujmuje w dwóch aspektach. Pierwszy z nich to polityka społeczna wobec ludzi starych, drugi – polityka społeczna wobec starości. W obu tych uzupełniających się aspektach ukierunkowuje ona swe działania na ich cele. W pierwszej odsłonie, wychodząc od diagnozy potrzeb osób w podeszłym wieku, stawia sobie za zadanie ich zaspokojenie oraz kształtowanie odpowiednich relacji pomiędzy starszym pokoleniem a młodszymi generacjami dzięki ograniczeniu uzależnienia starszych od młodszych, likwidacji różnych form społecznego wykluczenia ludzi starych, sprzyjaniu ich szerokiej społecznej partycypacji czy kształtowaniu stosunków międzypokoleniowej solidarności. Podmiotem zainteresowań i oddziaływań staje się tutaj zbiorowość ludzi starych, przedmiotem zaś jej konkretne potrzeby i problemy. Powinny być one rozwiązywane w ramach wszystkich dziedzin szczegółowych polityki społecznej, m.in. polityki ochrony zdrowia, mieszkaniowej, zabezpieczenia społecznego, rynku pracy oraz oświatowej i kulturalnej. Z kolei celem polityki społecznej wobec starości winno być wspomaganie jednostek w radzeniu sobie z kryzysami sytuacyjnymi i rozwojowymi, które są typowe dla tego okresu życia, kształtowanie pozytywnego społecznego wizerunku starości i zapewnianie jej pozycji równoprawnej z innymi fazami życia, a także przygotowywanie młodszych osób do czekającej ich starości.

Podsumowanie

Zjawiska demograficzne od dawna przestały być społecznie, gospodarczo czy politycznie obojętne. Bez ryzyka popełnienia dużego błędu można powiedzieć, że demografia jest dziś kluczowym elementem diagnozowania i prognozowania społecznego. Jest również warunkiem zrozumienia wielu problemów i napięć społecznych, a tym samym formułowania trafnych programów i decyzji politycznych. Bez niej nie da się także dostrzec wielu społecznych możliwości, jakie kryją ludzkie zasoby. Demografia zyskuje na znaczeniu zawsze, gdy ma miejsce asymetria czy nierównowaga procesów ludnościowych – gdy w społeczeństwie rodzi się wyjątkowo dużo ludzi i gdy dynamika przyrostów i spadków urodzeń przyjmuje postać zbyt gwałtownego falowania. Każda z tych sytuacji tworzy oddzielne problemy. Powyższe rozważania pokazują, jak wiele jest implikacji faktów starzenia się dzisiejszych społeczeństw. Odbija się ono m.in. na kształcie sieci społecznych, rolach płciowych, wzorach zatrudnienia, systemach emerytalnych i opieki zdrowotnej, zachowaniach konsumenckich czy wyborczych. Ponadto zbyt długo utrzymujące się niskie wskaźniki urodzeń sprawiają, że zagrożona jest odtwarzalność populacji, zanika wymiana pokoleniowa na rynku pracy, a gospodarka musi posiłkować się importem siły roboczej. W konsekwencji pojawiają się nowe problemy związane z obecnością imigrantów, pogłębiającą się hybrydyzacją kulturową społeczeństwa i nierównowagą pokoleń.

Analizując literaturę przedmiotu oraz inicjatywy podejmowane na szczeblu lokalnym, państwowym czy też na płaszczyźnie międzynarodowej, dostrzega się zmianę w sposobie postrzegania i podejścia do zagadnienia demograficznego starzenia się populacji. Obok kosztów i strat, jakie niosą ze sobą zmiany demograficzne, zaczyna być podkreślana wiza potencjalnych szans przez nie tworzonych. Aby przekuć zagrożenia w szansę, konieczna jest identyfikacja ograniczeń oraz możliwości społeczno-ekonomicznego rozwoju w warunkach istotnych zmian struktury wieku ludności. W tym celu powinniśmy dysponować odpowiednio szeroką i możliwie często aktualizowaną wiedzą. Jest to o tyle ważne, że dynamika większości zachodzących obecnie zmian – i to zarówno w wymiarze demograficznym, obyczajowym, jak i technologicznym – jest tak duża, że nasza wiedza związana z nimi wraz z upływem czasu staje się nieaktualna.

LITERATURA

- Baranowska, A. (2013). Starzenie się społeczeństwa i związane z tym konsekwencje – perspektywa socjologiczna. W: A. Baranowska, E. Kościńska, K.M. Wasilewska-Ostrowska (red.), *Społeczny wymiar życia i aktywności osób starszych* (s. 45–60). Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”.
- Błądowski, P. (2002). *Lokalna polityka społeczna wobec ludzi starych*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH.
- Błądowski, P., Szweda-Lewandowska, Z. (2016). *Polityka wobec starości i starzenia się w Polsce w latach 2015–2035. Aspekty teoretyczne i praktyczne*. Warszawa: Instytut Pracy i Spraw Socjalnych.
- Bundeszentrale für politische Bildung (2013). *Wahlbeteiligung nach Altersgruppen*. Pobrano z: <http://www.bpb.de/nachschlagen/zahlen-und-fakten/bundestagswahlen/205686/wahlbeteiligung-nach-altersgruppen> (15.05.2017).
- Cichoracki, M. (2012). Zmiany demograficzne w państwach Unii Europejskiej a wzrost politycznego znaczenia osób w wieku poprodukcyjnym. *Unia Europejska – Perspektywy Społeczno-Ekonomiczne*, 1 (4), 38–45.
- Eurostat (2015). *People in the EU: Who Are We and How Do We Live?* Pobrano z: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/7089681/KS-04-15-567-EN-N.pdf/8b2459fe-0e4e-4bb7-bca7-7522999c3bfd> (15.05.2017).
- Eurostat (2016). *Population Structure and Ageing*. Pobrano z: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Population_structure_and_ageing (15.05.2017).
- Fal, A.M., Witczak, I., Kuriata-Kościelniak, E. (2016). *Opieka geriatryczna w Polsce*. Warszawa: CeDeWu.
- Gadomski, W. (2016). *System emerytalny do generalnego remontu*. Pobrano z: <https://www.obserwatorfinansowy.pl/forma/rotator/emerytury-system-emerytalny-reforma/> (15.05.2017).
- Gałuszka, P. (2013). System opieki zdrowotnej w Polsce wobec potrzeb seniorów: priorytety, racjonowanie i dyskryminacja ze względu na wiek. *Przegląd Socjologiczny*, 2 (62), 79–108.
- Giddens, A. (2005). *Socjologia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Giza, A., Sikorska, M. (red.). (2012). *Współczesne społeczeństwo polskie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- GUS (2012). *Raport z wyników. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*. Warszawa. Pobrano z: http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/lud_raport_z_wynikow_NSP2011.pdf (15.05.2017).
- GUS (2015a). *Prognoza ludności rezydującej dla Polski 2015–2050*. Warszawa. Pobrano z: <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/prognoza-ludnosc/prognoza-ludnosc-rezydujacej-dla-polski-na-lata-2015-2050,8,1.html> (15.05.2017).
- GUS (2015b). *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2015*. Warszawa. Pobrano z: <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-statystyczny-rzeczypospolitej-polskiej-2015,2,10.html> (15.05.2017).
- GUS (2016). *Ludność w wieku 60+. Struktura demograficzna i zdrowie*. Pobrano z: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/ludnosc-w-wieku-60-struktura-demograficzna-i-zdrowie,24,1.html> (15.05.2017).
- Krzysztofiak, D. (2016). *Oblicza starości w perspektywie lokalnej. Studium socjopedagogiczne*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- NFZ (2015). *Prognoza kosztów świadczeń opieki zdrowotnej finansowanych przez NFZ w kontekście zmian demograficznych w Polsce*. Warszawa. Pobrano z: http://www.nfz.gov.pl/gfx/nfz/userfiles/_public/o_nfz/publikacje/prognoza_kosztow_swiadczen_opieki_zdrowotnej_finansowanych_przez_nfz.pdf (15.05.2017).
- Okólski, M. (2010). Wyzwania demograficzne Europy i Polski. *Studia Socjologiczne*, 4 (199), 37–78.
- Okólski, M. (2012). *Demografia. Współczesne zjawiska i teorie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
- Stańczak, J., Szałtys, D., Witkowski, J. (2016). Potencjał ludnościowy Unii Europejskiej. W: J. Kleer, K. Prandeki (red.), *Ekonomiczna pozycja Europy w świecie* (s. 29–56). Warszawa: Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN. Pobrane z: <http://www.prognozy.pan.pl/images/publikacje/2016-EKONOMICZNA-POZYCJA-EUR---2403-OK.pdf> (15.05.2017).
- Stuart-Hamilton, I. (2006). *Psychologia starzenia się. Wprowadzenie*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Szatur-Jaworska, B., Błędowski, P., Dzięgielewska, M. (2006). *Podstawy gerontologii społecznej*. Warszawa: Aspra.
- Szukalski, P. (2012). Srebrna gospodarka. *Demografia i Gerontologia Społeczna – Biuletyn Informacyjny*, 7. Pobrane z: <http://dSPACE.uni.lodz.pl:8080/xmlui/bitstream/handle/11089/3516/2012-7%20Srebrna%20gospodarka.pdf?sequence=1> (15.05.2017).
- Szukalski, P. (2013). Ludzie bardzo starzy we współczesnej Polsce. *Przegląd Socjologiczny*, 2 (62), 33–54.
- Szukalski, P. (2014). Ludzie bardzo starzy – niewidoczna grupa docelowa polityki społecznej? *Studia Demograficzne*, 2 (166), 57–78.
- Szukalski, S.M. (2011). Perspektywy rozwoju usług w Polsce w świetle regresu demograficznego i starzenia się społeczeństwa. *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*, 18, 409–418.
- UN (2015). *World Population Prospects: The 2015 Revision*. New York. Pobrano z: <https://esa.un.org/unpd/wpp/Download/Standard/Population/> (15.05.2017).
- Urbaniak, B., Gładzicka-Janowska, A., Żyra, J., Kaliszczak, L., Piekutowska, A., Rollnik-Sadowska, E., Sobolewska-Poniedziałek, E., Niewiadomska, A., Gagacka, M. (2015). *Socjoekonomika starzenia się współczesnych społeczeństw*. Warszawa: CeDeWu.

Wpolityce.pl. (2014). *Prof. Okólski alarmuje ws. tragicznej sytuacji demograficznej. „Potrzebni są politycy na miarę mężów stanu, a nie ludzie zdolni jedynie do małych partykularizmów”*. Pobrano z: <http://wpolityce.pl/spoleczenstwo/195024-prof-okolski-alarmuje-ws-tragicznej-sytuacji-demograficznej-potrzebni-sa-politycy-na-miare-mezow-stanu-a-nie-ludzie-zdolni-jedynie-do-mialkich-partykularyzmow> (15.05.2017).

ZUS (2016). *Struktura wysokości emerytur i rent wypłacanych przez ZUS po waloryzacji w marcu 2016 roku*. Warszawa. Pobrano z: http://zus.pl/files/Struktura_po_waloryzacji_w_marcu_2016.pdf (15.05.2017).

POPULATION AGEING IN EUROPE AS A CHALLENGE OF THE 21ST CENTURY. CASE STUDY: POLAND

KEYWORDS POLAND,
POPULATION AGEING,
DEMOGRAPHIC CHANGES,
SOCIAL CONSEQUENCES
OF POPULATION AGING

SUMMARY The main objective of the paper is to identify the challenges and opportunities created by ageing population. The 20th century as well as the beginning of the 21st century are periods of great population changes in Europe and in the world, dynamics and direction of which raise concerns. For several decades now Europe has undergone population ageing. In the middle of the present century or so that process will be intensified, which will result in a fundamental shift in the relationship between the youth and the elderly. Poland belongs to the countries where that change will be particularly drastic. The main purpose of the article is to answer the question of how the ageing population in Poland is going in the context of Europe and where we can find the social implications of the ageing populations today. Analyses show that ageing population is a multidimensional process, which sets a new context in many important areas.